

ТЕХНОЛОГІЯ СИТУАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МИТНИКІВ

У статті розкрито особливості послугування у навчальному процесі ВНЗ технологією ситуаційного навчання з метою формування моральних якостей майбутніх митників. Обґрунтовано сутність понять “ситуація”, “навчальна ситуація”; розкрито види завдань-ситуацій. Презентовано зміст та особливості застосування в навчальному процесі методу аналізу й вирішення морально-професійних ситуацій з метою формування в курсантів позитивного досвіду моральної поведінки, моральних якостей.

Ключові слова: навчальна ситуація, моральні якості.

Настав час, коли увага до таких вічних категорій, як етика та мораль, чесність і непідкупність знову загострилася. Навіть у таких суворо регламентованих структурах, як митні органи, моральність і культура службовців набули величезної значущості, а іноді й більшої впливовості на ефективність службової діяльності, ніж професійна компетентність (що не применшує необхідності підвищення професіоналізму). Не випадково під час проведення конкурсів на заміщення посад та переатестації службовців передбачається тестування на відповідність професійно-моральним якостям, аналіз моральних якостей і культури співробітників як найважливіших професійних якостей, що визначають їх готовність до забезпечення службових завдань, почуття відповідальності за їх виконання.

Формування майбутнього професіонала митної служби починається у ВНЗ, головна мета якого полягає у “формуванні освіченої, творчої особистості, становленні її фізичного, морального здоров’я, забезпеченні пріоритетності розвитку людини”; “вихованні високих моральних якостей, формуванні громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагаченні на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу”; підготовці фахівця, здатного професійно втілювати митну політику, тобто впроваджувати науково обґрунтовану систему цілей, пріоритетів, засобів підвищення ефективності митної діяльності; людини, здатної усвідомити місце, роль, завдання цієї політики в контексті не тільки вітчизняних, а й загальноцивілізаційних трансформацій. Зрозуміло, що підготовка фахівця такого рівня неможлива без відповідної світоглядної підготовки й оволодіння знаннями як фундаментального, так і прикладного характеру; засвоєння загальнолюдських моральних принципів та норм; належного рівня моральної культури, професійно-етичних якостей; самостійного орієнтування в розмаїтті нестандартних ситуацій та культурного плюралізму взагалі; здатності самостійно вирішувати ті чи інші питання. Службовець-митник повинен персонально відповідати за наслідки своїх рішень (особливо у складних екстремальних ситуаціях), вміти наполегливо долати тимчасові труднощі в службовій діяльності.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури, дисертаційних робіт свідчить про посилену увагу до проблеми формування моральних якостей фахі-

вців різних професій. Так, ряд авторів присвятив свої праці визначенню провідних моральних якостей фахівців для успішного виконання певної професійної діяльності: військової (В. Вдовюк, О. Івлєв), робітничої (К. Книш, М. Салтишев), педагогічної (М. Ачилов, В. Дьяконова, В. Єфімов, В. Марищук, Є. Сахарчук), психологічної (С. Делікатний, Д. Комісаренко), правоохоронної (Г. Вітольнік, А. Кузнєцова, В. Кукушин, Л. Луцька), а також діяльності державного службовця (З. Балюк, С. Дубенко, О. Козієвська, М. Нинюк, М. Піндера) тощо.

Окремі аспекти формування моральних якостей особистості службовця митних органів знайшли відображення в дослідженнях, де розглянуто професійна підготовка й виховання митників (Н. Липовська, О. Панченко), їх психологічні особливості (В. Немирич), професіограма (С. Сьєдін, І. Колобова, А. Деркач), соціально-психологічна компетентність (О. Софронова) митників. Однак проблема формування моральних якостей майбутніх митників засобами технології ситуаційного навчання потребує подальшого вивчення.

Метою статті є розкриття особливостей застосування в навчальному процесі ВНЗ технології ситуаційного навчання з метою формування моральних якостей майбутніх митників.

Виходячи з мети, були поставлені такі завдання: обґрунтувати сутність понять “ситуація”, “навчальна ситуація”; розкрити види завдань-ситуацій; презентувати особливості застосування в навчальному процесі методу аналізу й вирішення морально-професійних ситуацій.

Найбільш точно визначення поняття “ситуація” знаходимо в Ю. Пассова. Автор цілком справедливо називає її “динамічною системою відносин тих, хто спілкується, яка, ґрунтуючись на відображенні об’єктів і подій зовнішнього світу, породжує потребу в цілеспрямованій діяльності для вирішення мовленнєво-розумового завдання й живить цю діяльність” [4, с. 169]. Навчальна ситуація як “основа вербального спілкування” [2] подається у формі певного педагогічного завдання (вправи, завдання, кейса, які містять опис конкретної життєвої ситуації), має виключно комунікативну спрямованість. Може бути співробітницькою або конфліктною, нейтральною чи проблемною.

Під час розв’язання завдання-ситуації у студента виникає потреба поставити себе на місце вчителя та прийняти власне рішення, зважаючи на визначені обставини. Вирішення завдань-ситуацій сприяє розвитку в студентів критичного мислення, навичок вирішення проблем і прийняття зважених рішень; активізації мислення, стимулюванню інтересу студентів до проблем комунікації вчителя, предмета; підвищенню відповідальності за прийняті рішення.

У дослідженні аналіз конкретного завдання-ситуації розглядаємо як вирішення:

– *ціннісно-змістовних проблем*, джерелом яких виступають: суперечності між загальнолюдськими гуманістичними цінностями (альтруїзм, вірність професійному обов’язку, порядність, моральність та ін.) і прагненням будь-що досягти матеріального благополуччя й суспільного визнання. Такі ситуації характерні для практики діяльності митника, коли наявне використання службового становища в корисливих цілях. Аналіз подібних суперечностей, оцінювання провідних мотивів, котрі керують діями тих або інших людей, формування власної позиції студента вимагають розгляду різних гуманних аспектів окресленої проблеми, що забезпечує формування цілісної картини проблем професійного характеру й готовності студентів керуватися загальнолюдськими цінностями й ідеалами при вирішенні цих проблем;

– *проблемних ситуацій ціннісно-сміслових конфліктів об'єктивної й суб'єктивної реальності*, джерелом яких є розмаїття професійних проблем і ситуацій життєдіяльності особистості. В. Буряк відзначає, що “для успішного розвитку особистості навчання має включати проблемні ситуації, в умовах яких студенти самотійно або за допомогою вчителя вирішують проблему, що виникла” [1, с. 40];

– *комунікативно-рефлексивних завдань-ситуацій*, що сприяють усвідомленню особистої відповідальності студента за наслідки власних дій і прийнятих рішень. На жаль, студенти іноді схильні “обирати” ситуації, коли мотиви особистого благополуччя переважають. Змістовною основою завдань-ситуацій мають виступати професійні ситуації, що потребують здійснення експертизи фактів, різних способів усвідомлення особистої відповідальності за прийняте рішення;

– *завдань-ситуацій, що спрямовуються на виховання в студентів професійного такту, регуляцію власного емоційного стану*. Зміст ситуацій може бути самотійно підібраний студентами (в основі – метод Case-study – метод комплексного вивчення явища). На етапі моделювання студенти мають розробити для однокурсників серію проблемних ситуацій професійного характеру, які передбачають експертизу фактів з досвіду організації професійної діяльності митників і способи їх вирішення.

Вважаємо за доцільне враховувати, що моделювання ситуацій у процесі навчання вимагає розмежування їх умов (детальний опис учасників та обставин, у яких вони будуть діяти; мовний стимул як “ставлення до обставин тих, хто говорить, їх конкретна позиція, що визначає напрям, а найчастіше й оформлення мови” [5, с. 157]); постановку самого завдання (у більшості випадків це проведення діалогу, установка на монологічну мову чи на письмове завдання) та мовну реакцію (базується на інтересах та життєвому досвіді студентів, рівні їх знань та сформованості професійних умінь).

Розглянемо особливості застосування методу аналізу й вирішення морально-професійних ситуацій, максимально наближених до реальних обставин у діяльності службових осіб митних органів, який став одним із провідних під час формування у курсантів моральних якостей. Це підтверджується викладеним у праці І. Мар'єнко [3] положенням про те, що моральні якості формуються найбільш раціонально й ефективно через розвиток умінь аналізувати й узагальнювати моральні дії та вчинки. Практика доводить, що використання на таких заняттях фабул зі штучними діями охолоджує інтерес слухачів, заважає досягненню поставленої мети. Тому в ситуаціях, які розглядалися, мали відтворюватися лише реальні обставини, події, що дійсно були.

Під час використання методу аналізу та вирішення морально-професійних ситуацій, максимально наближених до реальних обставин у діяльності службових осіб митних органів, важливо дотримуватися принципу ускладнення ситуацій від простих, з однозначним рішенням, до ситуацій, які вимагають глибокого аналізу. Курсанти можуть самотійно знаходити в професійній літературі або вигадувати морально-професійні ситуації залежно від завдань, поставлених перед ними викладачем. Найбільш доцільно обговорювати морально-професійні ситуації з досвіду роботи конкретних митниць, де курсанти проходили практику. На кожному практичному занятті розглядалися три–чотири ситуації.

Тематика ситуацій може бути різноманітна: із життя й діяльності митниці; боротьба зі зловживаннями з боку урядових осіб митних органів; правила пере-

везення громадянами предметів через митний кордон України; боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил; відповідальність за порушення трудової дисципліни тощо. Наведемо приклади деяких, розроблених курсантами, морально-професійних ситуацій, що обговорювалися (обігрувалися) на заняттях. Це ситуації, спрямовані на формування у курсантів розуміння сутності провідних професійно-етичних якостей: відповідальності, громадянськості, вимогливості, людяності, сумлінності, толерантності.

Ситуація 1. Інспектор оглядав багаж пасажира. Нічого не знайшовши, він закінчив огляд і вже збирався відпустити пасажира, коли підійшов начальник відділу. Він виявив сумніви щодо ретельності огляду й, не маючи достатніх підстав, вирішив переглянути багаж, змусивши пасажира пройти в окремий кабінет для додаткової бесіди. Результати первісного огляду підтвердилися. *У чому, на Вашу думку, нетактовність дій співробітників митниці?*

Ситуація 2. Під час огляду речей пасажира інспектор митниці вилучає ті, що за встановленими митними правилами не можна пропустити через митний кордон. Пасажир не знає, що робити із затриманими речами, а інспектор замість пояснення намагається швидше відчепитися від запитань пасажира, тим самим викликаючи його невдоволення й відповідну брутальність. *Які якості необхідно було б виявити митнику в цій ситуації? Як би Ви діяли на місці інспектора митниці? Програйте кілька варіантів описаної ситуації.*

Ситуація 3. Начальник митного посту вийшов назустріч групі іноземних туристів, які проходили митний контроль. “Яка мета вашої подорожі?”, – запитав він. Керівник групи відповів: “Ми багато чули про красу України, її чарівну природу, історичні цінності та безліч пам’яток архітектури. Дуже хочемо побачити все це на власні очі”. Начальник митного посту (здивовано): “Що тут оглядати, не розумію. Якщо вам немає куди витратити гроші, то можете їхати”. *Які якості виявив митник? Проаналізуйте ситуацію.*

Для того, щоб обговорення ситуацій відбувалося як творчий процес міжособистісного спілкування, курсантів навчальної групи об’єднали в чотири підгрупи – “митні пости”, кожна по 5–6 осіб. Назви підгруп немов би наближали курсантів до майбутньої митної діяльності.

Організація діяльності курсантів на заняттях здійснювалася таким чином. На кожне заняття призначався відповідальний “митний пост”, курсанти якого виступали в ролі працівників митниці. Заняття починалося з перевірки теоретичного матеріалу. Один з курсантів відповідального “митного посту” розкривав певну проблемну ситуацію, учасники ставили йому запитання, після чого виступали опоненти. Вони здійснювали аналіз правильності, глибини розкриття питання, за необхідності доповнювали доповідача, оцінювали рівень його професійного спілкування: мову, манеру поведінки тощо, виставляли оцінку. Так само розглядалися й інші питання. Якщо в процесі обговорення виникали проблемні моменти чи недостатньо повно було розкрито питання, заняття закінчувалося короткими узагальненнями викладача, за допомогою яких оцінювалася якість знань курсантів, зверталася увага на недоліки, пояснювалися складні моменти та давалися завдання окремим курсантам, у яких були виявлені прогалини в підготовці.

Наприкінці заняття кожен “митний пост” отримував конкретну морально-професійну ситуацію. Після спільного обговорення в мікрогрупі перед колективом курсантів зачитувалася (програвалася) ситуація й пропонувався варіант її

вирішення. За вирішення морально-професійної ситуації “митний пост” отримував оцінку. На наш погляд, така форма проведення заняття привчає до систематичної роботи, відповідальності, самостійності.

Для стимулювання діяльності курсантів наприкінці кожного заняття викладачем підбивалися підсумки. Ті, хто отримував за роботу на практичному занятті незадовільну оцінку, повинні були відповідати на запитання цього заняття. Курсант “митного посту”, який отримав за підсумком роботи перше місце, звільнявся від колоквиуму.

Експериментальна робота показала, що курсанти не завжди правильно могли визначити основні питання й поняття теми, виявити зв'язки між ними. Не всі з них могли успішно впоратися з роллю працівника митниці, опонента. Констатовано невисокий рівень розвитку логічного мислення, відсутність розвитку професійних умінь. Слід також зазначити, що не завжди в курсантів на достатньому рівні були витриманість, вимогливість до себе, сумлінність, відповідальність.

У формуванні позитивного досвіду моральної поведінки велике значення має сприйняття й осмислення конкретної моральної ситуації, емоційна реакція на вимоги, які висуває конкретна ситуація, аналіз результатів вчинку й цілеспрямоване, багаторазове виконання необхідних дій. Тому для реалізації вищезазначеного завдання на практичних заняттях викладачем були застосовані штучно створювані морально-професійні ситуації, спрямовані на формування у курсантів витримки, вимогливості, дисциплінованості, толерантності, ввічливості, відповідальності тощо.

Наведемо приклади навмисно створюваних морально-професійних ситуацій: учасник (або одна з граючих команд) не розуміє завдання й неправильно його виконує; організатору гри заважають (один з гравців, декілька учасників гри, викладач) пояснити правила її проведення; у ході обговорення проведеної гри організатору роблять (опонент, викладач) необґрунтовані зауваження; навмисно несправедливо здійснюється суддівство гри на користь однієї з команд; курсанти відмовляються брати участь у грі; один із курсантів відмовляється виконувати розпорядження організатора; учасники гри неохоче, мляво виконують завдання; курсанти (один, декілька, уся група) порушують дисципліну; учасники (один, уся команда) порушують правила гри чи не до кінця виконують завдання.

Навмисно створювані викладачем або курсантами морально-професійні ситуації вимагають від курсанта-організатора, гравців (членів мікрогруп) виявлення різноманітних професійно-етичних якостей: відповідальності, толерантності, людяності, вимогливості, сумлінності тощо.

Організовані під час проведення ігрових занять відеотренінги дали кожному курсанту змогу не тільки максимально виявити знання, уміння в дії, а й самостійно проконтролювати і правильно оцінити за допомогою відеозапису виявлені моральні якості; отримати приклади належної поведінки “інспекторів митниці” в конкретних службових ситуаціях.

Тренінг з вирішення типових морально-професійних завдань був спрямований на формування вміння приймати правильні рішення в незвичних, непередбачуваних ситуаціях; швидко реагувати на поведінку окремих громадян; встановлювати емоційний контакт з об'єктами діяльності; володіти собою у важких, нестандартних ситуаціях. Майбутні службовці-митники вчилися давати моральну оцінку суспільним явищам, визначати правильність дій у зазначених ситуаціях, формувати професійно-оцінні судження.

Виконання морально-професійних завдань, з одного боку, поглиблювало та систематизувало знання курсантів, а з іншого – сприяло формуванню в них як професійних здібностей, так і моральних якостей: урівноваженості, самовладання, винахідливості, толерантності, відповідальності тощо.

Технологію ситуаційного навчання доцільно використовувати під час проведення лекцій, семінарських занять з метою підвищення позитивної мотивації, активізації пізнавальної, комунікативної діяльності студентів, набуття досвіду вирішення моральних проблем митника.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що послугування у процесі професійної підготовки майбутніх митників інтерактивними технологіями навчання сприяє набуттю ними досвіду вирішення морально-професійних проблем митників.

Список використаної літератури

1. Буряк В.К. Самостоятельная работа учащихся : книга для учителя / В.К. Буряк. – М. : Просвещение, 1984. – 64 с.
2. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
3. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника / И.С. Марьенко. – М. : Педагогика, 1985. – 104 с.
4. Пассов Е.И. Ситуация, тема, социальный контакт / Е.И. Пассов // Общая методика обучения иностранным языкам : хрестоматия / [сост. А.А. Леонтьев]. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 162–173.
5. Скалкин В.Л. Речевые ситуации как средство развития неподготовленной речи / В.Л. Скалкин, Г.А. Рубинштейн // Общая методика обучения иностранным языкам : хрестоматия / [сост.: А.А. Леонтьев]. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 154–161.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2012.

Тимченко-Михайлиди Н.С. Технология ситуационного обучения в формировании моральных качеств будущих таможенников

В статье раскрыты особенности использования в учебном процессе вуза технологии ситуационного обучения для формирования моральных качеств будущих таможенников. Обоснована сущность понятий “ситуация”, “учебная ситуация”; раскрыты виды задач-ситуаций. Презентовано содержание и особенности использования в учебном процессе метода анализа и разрешения морально-профессиональных ситуаций для формирования у курсантов положительного опыта морального поведения, моральных качеств.

Ключевые слова: учебная ситуация, моральные качества.

Timchenko-Mikhaylidi N. Situational training technology in formation of moral qualities of the future customs officers

The features of using the situational training technology for formation of moral qualities of future customs officers in educational process of higher establishment are considered in this article. The essence of concept “situation” and “educational situation” is proved; as well as kinds of tasks and situations are revealed. The essence and features of using the method of the analysis in educational process as well as the settlement of moral and professional situations in order to form the cadets’ positive experiences of moral conduct and moral qualities are presented.

Key words: educational situation, moral qualities.